

Laimutė Adomavičienė

*Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius, Lietuva*

El. paštas: laimute.adomaviciene@gmail.com

Moksliniai interesai: XX amžiaus lietuvių literatūra, išeivių lietuvių literatūra, literatūros kritika, naratologija, transtekstualumas

ALGIRDO LANDSBERGIO „GRAIKIJOS VĖJAS“: NARATYVO YPATUMAI IR MITO INTERTEKSTAS

Straipsnyje analizuojama lietuvių išeivių prozininko, dramaturgo, literatūros ir teatro kritiko Algirdo Landsbergio (1924–2004) novelė „Graikijos Vėjas“ (1956). Novelei taikyta naratologinė analizė remiantis Gérard'o Genette'o naratologija ir transtekstualumo teorija, taip pat pasitelkta Irinos Melnikovos intermedialumo teorija. Novatoriška tai, kad pasirinktam tekstui iki šiol tokia prieiga nebuvo taikyta. Išsamiai išnagrinėjus novelės naratyvą, atlikus erdvės ir laiko (tvarka, trukmė, dažnis) analizės, ištyrus pasakojimo būdą, paaiškėjo, kad tekste laikas susietas su erdve. Laikina įvykių seka (viena pailginta diena) perteikta chronologiškai perpasakojant ankstesnius įvykius. Pasakojimas – dvipusis: viena vertus, jį sudaro vidinis kintamas fokusavimas, antra vertus, nulinis fokusavimas. Ištyrus tarptekstinį naratyvo ryšį tarp savo ir svetimo tekstų, išryškėjo graikų kultūros konteksto svarba. Autorius itin kūrybiškai panaudojo europietišką mitologijos paveldą: transformavo klasikinį mitą apie Tesėją ironizuodamas siužetą, primindamas Tesėjo meilės istoriją ir parodijuodamas ankstesnes herojaus savybes (jėgą, drąsą, kilnius tikslus ir žygius). REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Algirdas Landsbergis, lietuvių išeivių novelė, naratyvas, intertekstas, mitas.

Įvadas

Mokslinio tyrimo objektas – Algirdo Landsbergio novelė „Graikijos Vėjas“. Pirmąkart šis išeivių prozininko, dramaturgo, literatūros kritiko tekstas buvo publikuotas 1953 metais žurnale *Literatūros lankai* (1953: 9–11). Po trejų metų buvo prozininko patobulintas ir įtrauktas į debiutinį novelių rinkinį *Ilgoji naktis* (Landsbergis 1956: 126–147). Šio straipsnio tikslas – atlikti novelės „Graikijos Vėjas“ naratologinę analizę remiantis struktūralistinės naratologijos, naratyvinės analizės ir poetikos metodologine prieiga, taip pat ištirti tarptekstinį santykį tarp *savo* ir *svetimo* teksto – Tesėjo mito. Remiamasi Gérard'o Genette'o jau klasikine tapusia naratologija ir transtekstualumo teorija bei Irinos Melnikovos intermedialumo teorija. Naratologinė analizė padeda atskleisti „kiekvieno pasakojimo savitumą“ (Vaitiekūnas 2004: 22). Iki šiol pasirinktam tekstui tokia prieiga nebuvo taikyta.

Išsamiausiai A. Landsbergio kūrybos visumą, pasaulėvaizdžio kaitą yra įvertinusi Ingrida Ruchlevičienė, akcentuodama prozininko tekstų daugiabalsiškumą, kylantį iš jų

transtekstualumo (2005: 111). Glaustai ši kūrinį yra aptaręs, įvertinęs jo meninį brandumą, gebėjimą perteikti DP¹ stovyklos gyvenimo „laukiniųškumą“ Vytautas A. Jonynas (1992: 580). Rimvydas Šilbajoris novelę vertino kaip prozininko eksperimentavimą „su tikrovės plotmėmis“ per skirtingų žmonių sąmones (1992: 291).

Naratyvo erdvės ir laiko analizė

Pasakojimą „Graikijos Vėjas“ autorius suskirstė į tris dalis. Pirmą dalį pradeda adresato pažintimi su visais pagrindiniais personažais, baigiama jų darbu ir graikės vaizdu lange. Antroji dalis pradeda „juodaplaukio“ mintimis apie regimą merginą lange, užbaigiama – „senio“ ir „juodaplaukio“ leidimusi laipteliais žemyn į rūšį. Trečia dalis pradeda graikės ir studento pokalbiu prie rūšio durų, baigiama veikėjų grįžimu atgal į DP stovyklą.

Erdvė. Laikas susiejamas su erdvės kaita. Į užmiestį važiuojama didžiuoju keliu, namo grįžtama tuo pačiu. Keliavimas – itin dažnas A. Landsbergio naratyvų (novelių, romano) motyvas. Keliaujančių išseivių vaizdas galėtų reikšti pasaulio, jame gyvenančio individo nesaugumą. Istorija pasakojama apie vieną iš daugelio pabėgėlių dienų Vokietijoje (minima pinigine valiuta – markės). Erdvė konkrečiai neįvardijama: gatvių, DP stovyklos, miesto, priemiesčio vardai pateikiami emblemiškai, t. y. bendriniais vardais. Taip prozininkas siekė situaciją ir konkrečią vietovę perteikti apibendrintai. Rašytojas tekste vaizduoja stovyklos kareivines, aptvertas tvora, su vartais ir sargybiniais, šaligatviais, besidriekiančia didžiąja gatve, pravažiuojančiais sunkvežimiais, miestu, iš kurio vykstama į priemiestį, aerodromu. Tai pasakojimui teikia erdvinės įtaigos ir dinamikos.

Laikas. Tvarka. Remiantis G. Genette’u, svarbiausias naratyvo bruožas yra laikas, kuris apibūdinamas pagal tvarką, trukmę, dažnį. Naratologui aktualūs laiko santykiai tarp istorijos įvykių sekos ir to, kokia tvarka ji pateikta pasakojime (1980: 35). Novelėje „Graikijos Vėjas“ laikina įvykių seka pateikiama gana nuosekliai laikantis chronologiškumo. Pasakojama, kaip trys skirtingo amžiaus DP stovyklos gyventojai nuo ryto laukė atvažiuojančių amerikiečių, kurie juos paimtų į dienos darbą, vyko į užmiestį kasti anglių, pietavo graikui priklausančioje valgykloje, nesėkmingai bandė nugvelbti maisto, sutemus parvyko sunkvežimiu atgal. Vaizduojama viena saulėta diena „nuo ankstauro ryto“ (Landsbergis 1956: 126) iki vėlyvo vakaro (nuorodos į tamsą, mėnulį). Metų laikas – pavasaris, jį žymi saulės nutviekstos gatvės, žaluma, žydinčios vyšnios.

Novelės laikas aprėpia tris skirtingų matmenų laikus: istorijos, vidinį individo ir mitinį. Istorinis laikas nėra detalai sukonkretintas, be tikslų metų, tačiau yra užuominų apie praėjusį Antrąjį pasaulinį karą, Hitlerį, sugriuvusį pasaulį („svietas griuvo“, maisto, aprangos stoka, badas, nedarbas). Siekiant realybės efekto, nurodoma pasakojimo trukmė dienomis („trečia diena“), minutėmis. Galima numanyti, kad pasakojama apie išseivių gyvenimą 1946–1950 metais DP stovykloje, įsikūrusioje viename iš Vokietijos miestų ar miestelių².

¹ *Angl. d(is)placed p(ersons)* – perkelti asmenys, t. y. per II pasaulinį karą ir po jo išvykę asmenys iš Lietuvos į Vakarų.

² A. Landsbergis gyveno Wiesbadeno ir Kasselio DP stovyklose, priklausančiose amerikiečių zonai.

G. Genette'as naratyvines anachronijas suskirsto į dvi rūšis: analepses (naratyviniai pavėlavimai) ir prolepses (naratyviniai paankstinimai) (1980: 40). A. Landsbergio pasakojime „Graikijos Vėjas“ vyrauja analepsės – ankstesnių įvykių perpasakojimai, arba pavėlavimai. G. Genette'as teigia, kad analepsės – tai „pirmasis naratyvas“ naratyvo, į kurį jis įterpiamas, atžvilgiu (Ten pat: 48). A. Landsbergis pasirinko trijų amžiaus tarpusnių, skirtingų socialinių sluoksnių atstovus: vyriausiasis „senis“, jaunesnysis „kybartinis“ ir studentas. Naratyvinėmis analepsėmis vaizduojamas savitas visų trijų veikėjų požiūris į realybę ir praeitį. Pavyzdžiui, ūkininko mintys nukelia į praeitį, jos susiję su tėviške, kaimo aplinka, joje patirtais įspūdžiais: jis prisimena vasaros stovyklautojus, kurie išmindavo rugius (Ten pat); karą, „Gitlerį“, kuris „tik jaunimėlio klausė“ (Ten pat: 128). Ūkininkui būdingas tradicinis, net provincialus požiūris į kitas kultūras: nesuprantama, kodėl sutiktas studentas skaito graikų dainas („– Vistiek žmonės turėtų savo laikytis. Dabar toks laikas, svietas griūna. Visi turėtų savo dainas atsiminti <...>“, Ten pat: 129). Jis pasakoja, dažniausiai kalba „mes“ vardu, solidarizuojasi, tačiau ir atsirboja nuo šalia esančių žmonių – „puse ausies“ (Ten pat: 126) klausosi kitų „stovyklinių“, suvestų likimo. „Juodaplaukio“ vaikino, „kybartinio“, prisiminimai apie karą susiję su kasdieniais buitinais kivirčiais: kortomis jį apgavęs graikas, muštynės, kerštas, vagiliavimas. Išskirtinę vietą užima studento, studijuojančio graikų kultūrą, sąmonėje susikurta tikrovė – helenistinė kultūra, nukelianti į laikotarpį prieš du su puse tūkstančio metų (Landsbergis 1956: 129). Dėl analepsių vartosenos pokario Vokietijos laikas išplečiamas suteikiant jam antikinės graikų kultūros žymių. Nuo gyvenimo realybės labiausiai atitrūkęs intelektualus studentas: jis nusikėlęs į jam priimtinesnę kultūrinę erdvę, kuri padeda išverti sudėtingą dabartį. „Graikijos Vėjo“ naratyvas daugialypis: pateikiamos kelios tikrovės, kelių laikų koegzistavimas vienu metu ir netapatus įvykių išgyvenimas.

Trukmė ir greitis. Naratyvo trukmės ypatumai priklauso nuo individualių rašytojo ketinimų pagreitinti ar sulėtinti vieną ar kitą epizodą. Novelės naratyve viena diena pailginama, išplečiama analepsėmis į praeities laiką. Viena pavasario diena A. Landsbergio sutalpinama į dvidešimt vieną su puse nedidelio formato puslapio, kur ūkininkui aprašyti skiriami šeši, „juodaplaukiui“ vaikiniui – aštuoni, studentui – septyni su puse puslapio. Akivaizdu, kad rašytojas didžiausią dėmesį telkė į šiuos du veikėjus.

Naracijos greitis itin sulėtinamas, kai aptariamas „juodaplaukis“ ir studentas. „Kybartiniui“ ramybės neduoda jo paties užsakyto keršto muštynės: jis vis mintimis grįžta į buvusią situaciją, analizuoja, bando nuspėti įvykio baigtį. Studentui netikėta pažintis su graike – ypatingos svarbos asmeninis įvykis, todėl istorijos trukmę persveria pseudotrūkmė. Išanalizavus ir nustačius naratyvo greičio formas, paaiškėjo, kad trijose novelės dalyse vyrauja scenos: vidiniai monologai, dialogai ir elipsės. Vidiniai veikėjų monologai ir dialogai autoriui padeda sukurti dabarties „čia“ ir „dabar“ efektą. Sustiprėja iliuzija, kad nėra pasakotojo. Be to, A. Landsbergis, kaitaliodamas naratyvinį ritmą, kuria laiko kaitos įspūdį. Prozininkas individualią vidinio personažo pasaulio ir regimos aplinkos kaitą perteikia jų mintimis, emocijomis, nuotaikomis, asociacijomis, besikeičiančiomis kiekvieną akimirką.

Dažnis. „Graikijos Vėjo“ pasakotojui aktualesnis vidinis herojų pasaulis, atsiveriantis per monologus. Šie autoriui padeda įtaigiau atskleisti veikėjų charakterius, perteikti *kito*

matymą, vieno ar kito poelgio išgyvenimą. Pavyzdžiui, ūkininkas dažnai mintimis grįžta į prieškarį, nenuorama „juodaplaukis“ – į muštynes, studentas – į graikų kultūrą. Novelės naratyve pastebima, kad autorius kai kuriuos svarbesnius vieno ar kito personažo įvykius kartoja. „Juodaplaukis“ savo darbo kolegoms pateikia vienokią muštynių versiją, nors prisimena kitokią (tikėtina, kad prisimena tai, kaip buvo iš tiesų). Pasakojama du kartus apie tai, kas įvyko vienąkart. Tai priklauso vienam iš G. Genette'o skiriamų keturių dažnių tipų – dauginio pasakojimo tipui. Kadangi „juodaplaukis“ jaunuolis šiam įvykiui skiria daug dėmesio, galima apibendrinti, kad tai – vienas svarbiausių jo asmeninio gyvenimo įvykių. Visi kiti nutikimai yra šalutiniai. Skirtingu greičiu ir dažniu perteiktas herojaus patirtas įvykis leidžia A. Landsbergiui atskleisti individualybę, parodyti socialinės kaukės dėvėjimą / atidengimą, kai norima geriau atrodyti prieš *kitą*, sukurti kitokį įvaizdį. „Juodaplaukiui“ vaikinui sociume svarbus „kieto vaikino“ išorinis įvaizdis. Iš tiesų jaunuolis yra bailus: nuogaštuoja, kad nesugrįžtų pasamdyti jugoslavai. Nesąžiningo vaikino charakteris kuriamas pasitelkus skirtingą to paties įvykio (muštynių) perteikimą ir traktuotę. O studentas, priešingai, itin daug dėmesio skiria Graikijai ir gyvena iš literatūros ir mitologijos siužetų susikurtame pasaulyje. Pakylėtą studento nuotaiką, jo susižavėjimą mergina pasakotojas perteikia poetiškais apmąstymais, įtaigiai peraugančiais į poetinę prozą. Tokią mąstymo manierą greičiausiai vaikinas perėmęs iš skaitomos knygos *Bilitis dainos* (*Les Chansons de Bilitis*, 1894), parašytos prancūzų poeto, romantizmo atstovo Pierre-Felixo Louÿso (1870–1925).

Pasakojimo būdas

G. Genette'as vienas pirmųjų naratologijos teorijoje iškėlė svarbų skirtumą tarp to, *kas mato* (perspektyva) ir to, *kas kalba* (balsas / rūšis). Terminu „fokusavimas“ apibūdinamas stebėjimas, perspektyva ir nustatomas regėjimo centras. Naratyvas gali būti nulinis, išorinis ir vidinis (fiksotas ir nefiksotas). G. Genette'o manymu, naratyvas be naratoriaus yra pernelyg hiperbolizuotas – gryna iliuzija (1988: 98). Moderniems pasakojimams būdinga atviro teksto struktūra, aktyvus skaitymo procese adresatas – „implikuotas skaitytojas“. A. Landsbergis novelės naratyve žaidžia su adresatu: rašo, kad studentas skaito vokiškai, nors tekstas iš knygos *Bilitis dainos* cituojamas lietuviškai. Įdomu, kas galėtų žinoti, ką mąsto studentas, „senis“ ir „kybartinis“? Pasakotojas tarsi žinotų, ką gali mąstyti *kiti* – žinoma, tai irgi žaidimas, adresatui pasiūlyta iliuzija, kuri suteikia galimybę tikėti arba ne. Naratorius susikūrė vaizduotėje tariamus *kitų* pasaulius. Kadangi A. Landsbergio kūryboje nemažai autobiografinių detalių, autentiškos patirties atspindžių, akivaizdu, kad pasakotojui artimiausia – studento žiūra. Apskritai modernistinės žiūros pluralizmui aktuali subjektyvi ir kartu unikali kiekvieno individo patirtis.

Rašytojas netapačioms situacijoms ir įvykiams perteikti pasirinko įvairaus amžiaus ir generacijų personažus (Prince 1987: 32). Daugiaplanės perspektyvos naratyvui teikia reliatyvumo, neapibrėžtumo, sukuria atvirumo įspūdį ir suteikia žiūrai pluralizmo. Kiekvienas iš trijų pasakotojų aplinką stebi kaitaliodamas vidinį ir išorinį stebėjimą (tai būdinga daugeliui tekstų) (Bal 1985: 149). Naratyvą sudaro trys skyriai – trys kintami naratyvai,

kurių kiekvieno charakteris vis kitaip fokusuotas: istoriją pradeda ūkininkas, jį keičia „juodaplaukis“ nenuorama, užbaigia – studentas. Novelės naratyve pirmiausia žymus išorinis fokusavimas, kai personažas stebimas iš išorės, beveik nežinant, ką jis galvoja. Tik jo elgesys skaitytojui leidžia numanyti, ką jis galėtų mąstyti, kaip vertinti kitą žmogų. Tokie herojai yra „uniformuotas amerikonas“, „šoferis“, policininkas, seržantas, kiti „stovykliniai“, graikas virėjas, mergina graikė. Tačiau pasirinktam naratyvui dar labiau būdingas kintamas vidinis fokusavimas (Genette 1988: 189). Tai tokios informacijos pateikimas, kurią gali žinoti tik veikėjas. A. Landsbergis savo naratyvui pasirinko sudėtingą fokusavimo tipą, kuriam būdingas informacijos ribojimas.

A. Landsbergio novelės naratyvas yra dvipusis: viena vertus, jį sudaro vidinis kintamas fokusavimas, antra vertus, nulinis fokusavimas, kadangi naratorius yra žinantis, ką kiekvienas iš charakterių galvoja. Paskutiniame pasakojimo „Graikijos Vėjas“ skyriuje pažeidžiamas studento vidinis fokusavimas. Prozininkas remiasi paralepse, kai adresatui suteikiama daugiau informacijos, nei leidžiama pagal dominuojantį fokusavimo tipą:

„Aš galvojau, kad man niekad neteks pamiršt šios dienos. Aš žiūrėjau į juos, stengdamasis įsiurbti juos savo atmintin ir aš pamačiau, kad man tepaliks jų veidų kaukės, ir kad buvo pervėlu įsiskverbti giliau.

Kas žino, gal už tos žemos kaktos slepiasi koks nors didelis išgyvenimas, kruvinos kaltės pajautimas, vertas graikiškos tragedijos? Gal po ta žila plaukų kuokšte glūdi sąvokos, stiprios ir sunkios, kaip dešimties įstatymų lentos“ (Landsbergis 1956: 146–147);

„Ar aš turėsiu laiko suprasti nors dalelę visa to? Ar aš suprasiu?“ (Ten pat: 147).

A. Landsbergio novelės naratyve išvelgtina liudytojo funkcija, kai naratorius pasakojimo pabaigoje prasitaria esąs istorijos liudininku. Jis iš laiko distancijos su humoru išreiškia filosofinį požiūrį į prabėgusį gyvenimą.

Naratyvo intertekstai

Naujausioje mokslinėje literatūroje dar nėra griežtai nusistovėjusi terminų *intertekstualumas*, *intermedialumas* vartoseną (Melnikova 2016: 28). Pripažinimo sulaukusi G. Genette'o transtekstualumo teorija aprėpia ir pagrindžia intermedialumo bei intertekstualumo suvokimą. Intertekstinis ryšys – teksto ryšys tarp dviejų ar daugiau skirtingų tekstų (Genette 1997: 1). Intertekstinį ryšį formuoja citatos-nuorodos. Pagal G. Genette'o transtekstualumo teoriją tekste stebimi penki ryšiai, t. y. paratekstiniai, intertekstiniai, architektiniai, hipertekstiniai ir metatekstiniai (Ten pat: 1–5).³

Ne vienas XX amžiaus lietuvių rašytojas įkvėpimo sėmėsi iš antikinių mitų ir meniškai juos transformavo (Jurgis Savickis, Henrikas Radauskas, Antanas Škėma, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Kostas Ostrauskas, kt.). A. Landsbergio naratyvo „Graikijos Vėjas“ intertekstai susiję su Graikijos kultūra: aktualinamas mitas apie Tesėją. Literatūrinis tekstas „Švilpynė“ apie įsimylėjusią graikę merginą Bilitis pacituotas iš studento skaitomos knygos *Bilitis*

³ Architektinis ryšys – tai artikuliuotas ar neartikuliuotas ryšys, kuriuo tekstas siejamas su platesne tekstų klasiifikacija (žanrų, kultūros ar diskurso, sakymo tipais, stiliaus). Metatekstinis ryšys – ryšys, kuriuo tekstas siejamas su jį komentuojančiais kritikos „komentarais“ (metatekstu).

dainos, kurią P.-F. Louÿs neva išvertęs remdamasis originaliu senovės graikų poezijos tekstu (Sappho stiliumi). A. Landsbergis – bene vienas pirmųjų, panaudojusių šį intertekstą lietuvių literatūroje (jis dėl straipsnio apimties ribojimo nebus analizuojamas). Apskritai visas pasakojimas prisodrintas citatų, intermedialių nuorodų, aliuzijų, taip pat paratekstų, susijusių su Graikija: tai sąsajos su Friedricho Hölderlino romanu *Hiperionas, arba atsis-kyrėlis Graikijoje* (1797–1798), Sappho, graikų mitų herojais.

Remiantis G. Genette'o paratekstualumo teorija studijoje *Paratekstai: interpretacijos slenksčiai* (*Paratexts: Thresholds of Interpretation*, 1997), paratekstai skirstomi į dvi rūšis. Peritekstai-elementai yra knygos viduje: autoriaus vardas, pratarmė, iliustracijos, skyrių pavadinimai, dedikacijos, išnašos, titrai, epigrafai ir pan. Epitekstai – elementai už knygos ribų: autoriaus ar leidėjo pasisakymai, interviu, dienoraščiai, laiškai. Išvardyti paratekstiniai elementai, pavyzdžiui, pratarmė, ne visi būdingi konkrečiai knygai; jie kinta priklausomai nuo epochos, kultūros, žanro, autoriaus, leidimo (Ten pat: 3).

A. Landsbergio kūrinio pavadinimas yra paratekstinis elementas, kuris teksto skaitymą, adresato mintis kreipia į Graikiją (nors novelės veiksmas vyksta Vokietijoje), prasmę, susijusią su šios šalies vėju. Ne Vokietijos, o Graikijos vėjas priešinamas kūrinio erdvei (DP stovykloje pokariu tenka kovoti už egzistencinį būvį, o antikinės Graikijos laikai – viliojantis „prarastas rojus“); be to, jis rašomas neįprastai – didžiąja raide. Simbolikos požiūriu vėjas simbolizuoja „antgamtinės galias, kurios rodo dievų ketinimus“ (Biedermann 2002: 472). Senovės Graikijos kultūra padės individui išverti sunkumus.

Epigrafas – kitas peritekstas, kuriuo adresatas skatinamas prisiminti antikinę graikų kultūrą, mitologiją, konkrečiai – vieną epizodą iš mito apie Tesėją. Rašytojas nurodo šaltinį – *Iš klasikinės mitologijos žodyno* (Landsbergis 1956: 126). Šis pavadinimas – intermediali nuoroda į dialogą su konkrečiu Graikijos mitu, kuriuo aktualinama Tesėjos meilės istorija.

Mito apie Tesėją intertekstas

A. Landsbergis straipsnyje „Ekologinė estetika Rytų Europos raštijoje“ yra teigęs, kad Rytų Europos rašytojai kūrybos įvaizdžių dažniausiai pasitelkia „iš tebegyvos tradicijos, neišblėsusios tautosakos, iš vakariečiams labai tolimo „ekologinio“ sąmoningumo“. O Vakarų Europos rašytojai skolinosi mitines temas ir įvaizdžius iš senojo bendraeuropietiško graikų lobyno <...>“ (1973: 147). Pabrėžtina, kad prozininkas taip pat įkvėpimo sėmėsi iš minėtos graikų mitologijos. Mitą jis perkėlė į dabarties laikus ir savitai transformavo panaudodamas ir akcentuodamas tik kai kurias mito reikšmes, kai kuriuos archetipus.⁴

A. Landsbergio kūrinyje mitiniai herojai (juos tokius mato tik studentas) nužeminami, vaizduojami su humoru, kuris teksto pabaigoje personažus suvienija. Galima teigti, kad hipertekstinį ryšį sukuria A. Landsbergio tekstas (hipertekstas) su vėliau sukurtuoju, t. y. mitu (hipotekstas) (Genette 1997: 5). Novelės „Graikijos Vėjas“ autorius žinomą mitą transformuoja pasitelkdamas parodiją (Ten pat: 25). Graikų mito Tesėjas – Atėnų kara-

⁴ Vėliau Tesėjo mitas sudomino ir išeivių rašytoją Vytautą Janavičių, kuris 1962 metais išleido novelių apysaką *Pakeliui į Atėnus*.

liaus Aigėjo ir Troidzenos karalaitės Aitros sūnus (Veličkienė 2008: 238). A. Landsbergio „kybartinis“ išvaizda, kūno sudėjimu primena Tesėją: pasižymėjo raumenimis ir jėga, „lazurkiniu“ veidu, mirkčiojančiu „rausvai apibrėžtom akim“ (Landsbergis 1956: 128). I. Melnikovos teigimu, dažnai pravardžių pasirinkimas meno tekste nebūna atsitiktinis, bet turi etimologinę reikšmę (2003: 117). Novelės autorius „kybartinio“ pravardę pasirinko todėl, kad pabrėžtų personažo kilmę iš mažo pasienio Lietuvos miestelio ir konotuotų tam tikrą neigiamą socialinį statusą. Autobiografiška detalė: A. Landsbergis gimė Vilkaviškio rajone įsikūrusiuose Kybartuose. Kybartiečius A. Landsbergis prisimena ir rašydamas apie DP: „Mūsų šeima, bėgdama iš sovietams atiduosimos Rytų Vokietijos zonos, trumpam atsidūrė Kaselio miesto pabėgėlių stovykloje. Jos dalį buvo užvaldę piktoki kybartiečiai, daugiausiai urmu evakuoti geležinkieliečiai. Į jų vartus besibeldžianti lietuvių šeima jų nesujaudino. Nereikia mums nė lietuvių, nė žemaičių – burbtelėjo vienas. Skubiai įsiterpiau, kad aš tikras kybartietis, gimęs toje pasaulio bambutėje. Jų veidai bematant nušvito, vartai atsivėrė, mus priėmė kaip savus. „Kybartai, Mon Amour“ (Landsbergis 1994: 228).

Tekste „kybartinio“ charakterio bruožus autorius atskleidžia dar iki susitikimo su graike. Koks tas „juodaplaukis“? „Kybartinis“ yra ūmaus būdo, nes paklaustas studento, iš kur kilęs, užsiplieskia: „– O kas tau? Iš Kybartų“ (Landsbergis 1956: 130). Jo kalba kupina žargonybių („kybartietiška“), mintys skurdžios, susijusios su muštynėmis, galios demonstravimu ir agresyvumu. „Juodaplaukio“ sąmonė vaizduojama atitinkamai perteikiant jo juslingas mintis: pamatęs graikę merginą, svajoja apie vakarą su ja. Studentas taip pat neabejingas graikei, tačiau jo mintys, priešingai „kybartiniui“, pakylėtos ir romantiškos. Autorius įtaigiai cituoja studento skaitomą romantiškos meilės ilgesio knygą *Bilitis dainos*, apie ją diskutuoja su ūkininku ir jaunuoliu iš Kybartų pirmoje ir antroje naratyvo dalyse. Taip jis kreipia adresato mintis į senovės Graikijos kultūros kontekstą.

Nemandagus vaikino iš Kybartų elgesys – norma. Jaunuolis nesilaiko padorumo viešoje vietoje: spjaudosi „Tfu, anglis lenda į gerklę. Broleliai, aš nekenčiu darbo. Uždainuot, kad linksmiau būtų <...>“ (Landsbergis 1956: 132). „Juodaplaukis“ nemėgsta darbo, bet jam patinka linksmitis. „Kybartinis“ jaučia neapykantą graikai – graikas jam „purvinas“, apgavikas (Ten pat: 137). Dirbdamas vaikas galvoja apie kitus draugus ir apie tai, ką norėtų „sukombinuoti“, pavogti. Spekuliacija, ypač smulki, buvo dažna kai kurių DP pabėgėlių stovyklos kasdienybės dalis, nes stigo darbo, užimtumo, nebuvo tinkamai patenkinami egzistenciniai poreikiai (Bartusevičius 2012: 123). Ne visi mokėsi, studijavo ar dirbo. Morališkai degradavęs individas linkęs apie kitus galvoti panašiai: „juodaplaukis“ mano, kad ūkininkas „visas dreba pavogt kavos“ (Landsbergis 1956: 132).

Mitinis Tesėjas, iki atvykdamas į Kretą, atliko daug žygdarbių. „Kybartiniui“ būdingi atvirkštiniai „žygdarbiai“ – pirmiausia chuliganiškas elgesys. Raumeningo vaikino iš Kybartų prisibijo kartu dirbantys studentas ir ūkininkas. Tačiau paradoksas: „kybartinis“ nėra toks stiprus, kad muštynėse įveiktų graiką. Jaunuolis akimirksniu suvilioja graikę merginą, kuri jį įsimyli ir tikisi kartu su juo pabėgti. Patikli graikė duoda raktą nuo rūsio (mite – Ariadne Tesėjui davė siūlų kamuolio galą, padėjusį išeiti iš klaidžių Labirinto koridorių), kad „kybartinis“ pasirūpintų maistu (merginai sakęs, neva jo prireiks pabėgus kartu). Juoką kelia šių dienų Tesėjo noras nugvelbti maisto, kad galėtų jo parsivežti namo. Jis nuvilioja

merginą išlipti iš rūsio ir laukti prie vazos, taip ją išduoda ir pabėga su bendrais – studentu ir ūkininku – atgal į stovyklą. Išdavystė būdinga ir mitiniam Tesėjui.

A. Landsbergis į pirmą planą iškelia graikės ir svetimšalių („kybartinio“, studento) meilės istorijos trikampį. Mite Ariadnė – Kretos karaliaus Minoso ir Pasifėjaus dukra. Novelėje graikė yra likimo nuskriausta našlaitė, per karo bombardavimą netekusi tėvų ir dirbanti pas dėdę. Ji vyrams sukelia skirtingas mintis. Ūkininkas, vyresnio amžiaus vyras, reaguoja neutraliai – jam svarbiau maistas. „Juodaplaukis“ merginą regi kaip gundančią būtybę. Jis merginą vilioja girdamas jos išvaizdą, gundo dėmesiu, prisilietimais. Apie lengvabūdį požiūrį į moterį, donžuanišką gyvenimo būdą graikei pasisako: „Pabučiuot, pamyluot, auštant išvažiuot – toks mano būdas“ (Landsbergis 1956: 138). Iš anksto žinodamas, kad suviliotąją paliks, dėl to visiškai nesijaudina. Graikė lengvai susižavi „kybartiniu“ ir nori, kad jis ją išsivežtų toli nuo dėdės. A. Landsbergio Tesėjui nereikia užmušti Minotauro labirinte (tekste Labirintą atstoja rūsys su maisto prekių gausa). Antikiniame mite Ariadnė padėjo Tesėjui pabėgti – A. Landsbergio tekste mergina „kybartiniui“ tą pat daro duodama jam prekių. Tiesa, mite Tesėjas Ariadnę palieka miegančią, o A. Landsbergio tekste – laukiančią prie vazos ir medžių. Graikų herojus buvo palikęs tėvynę – savos šalies netekties motyvas taip pat svarbus novelės „Graikijos Vėjas“ naratyve. Dėl nepalankių istorinių ir politinių aplinkybių „dypukais“ tapo daug Lietuvos gyventojų.

Studentas akcentuoja graikės akis, subtiliai įvertina jos aprangą. Graiko valgyklą ir joje dirbančią merginą jis regi herojiškai – kaip Nausikają, Bilitis ar Dianą. Tikrovė įgyja romantizuotą mitologinį matmenį. Situacija valgykloje jam primena Graikiją, nors veikėjas ir yra saviironiškas šios minties atžvilgiu. Studentui graikė ir „kybartinis“ „Tesėjas“ primena graikų mito herojus. Trokštamos moters vizija aprėpė geriausius vaizduotų antikinių moterų bruožus ir tapo svajotojo idealu. Mintyse susikūręs merginos iliuziją, studentas ją perkėlė atsitiktinai sutiktai graikei. Nulipęs į rūšį, pastebėjęs merginą, besimeilinančią „kybartiniui“, jis suvokia, kad šis graikę apgaus, todėl nori ją įspėti apie tai, bet prisibijo raumeningo vaikino. Helenistine kultūra apsvaigusį studentą nuo graikės perspėjimo sulaiko ir archetipinės kartotės nuojauta: „Taip ji stovės, Ariadna Naksos saloje, veltui laukdama neištikimo Tezėjaus. Ji stovės sustingusi naktį, lyg laiko neištrinamas piešinys Minoso marmure. Stovės pergyvendama ir kurdama nuostabųjį amžiną pasikartojimą“ (Landsbergis 1956: 143). Tai – intermediali nuoroda į vizualiuosius menus: į antikinę graikų skulptūrą ir piešinius ant vazų. Istorinis laikas tarsi sustoja užleisdamas vietą besikartojančiam mito laikui. „Tam tikra prasme galima netgi teigti, jog pasaulyje nevyksta nieko nauja, nes viskas yra tik pirmapradžių archetipų kartojimas; šis kartojimas atkurdamas tą mitinę akimirką, kai buvo apreikštas archetipinis veiksmas, be paliovos laiko pasaulį tame pačiame rytmetiniame pradžių akimirksnyje“ (Eliade 1996: 86). Į realią erdvę graikei ir studentui besikalbant prie rūsio durų įsiterpia mitinė erdvė (rūsys). Šis vaizdas taip pat archetipinis. Labirintas mite klaidina herojus, o šiame tekste jis personažui – studentui – padeda atrasti, suvokti, kad gyvenime situacijos kartojasi, tad svarbu jas išgyventi maksimaliai „čia“ ir „dabar“. Rašytojas teigia, kad dabarties herojai nebėra tie patys mitiniai herojai nei išvaizda, nei charakteriu. Antikinis Tesėjas atliko herojiškus žygius, nes vykdė dievų valią. A. Landsbergis Tesėją pavaizduoja bendražmogišką, žemišką, kupiną baimių ir silpnųjų, siekiantį

menkų tikslų. „Kybartinis“ merginą išduoda dėl maisto prekių ir rūkalų. Studentas geba daug svajoti, mąstyti, bet nemoka pakovoti už merginą. Jam svarbiau susivokti gyvenime, ieškoti prasmės, iš naujo įvertinti mitų siūlomas tiesas.

Mite vaizduojamos baltos laivo burės, kurios turėjo reikšti pergalę, bet Tesėjas jas buvo pamiršęs iškelti. Novelėje prozininkas jas pakeičia balta plazdančia graikės skarele, kuri simbolizuoja ne tik tyrumą, tiesą (Biedermann 2002: 60), bet ir asmeninę studento pergalę (nušvitimą). Novelės pabaigoje visus bendrakeleivius sunkvežimyje sujungia linksmas juokas. Antanas Škėma, pristatęs antrąjį *Literatūros lankų* numerį, A. Landsbergio novelę „Graikijos Vėjas“ įvertino kaip lietuvių literatūros atgimimą, dvasinį atbudimą, integravimąsi į pasaulio literatūrą (1994: 369–374).

Išvados

„Graikijos Vėjas“ – vienas meniškiausių debiutinio A. Landsbergio rinkinio tekstų. Atlikta naratyvo analizė ir tirti tarptekstiniai ryšiai atskleidė ypatingą graikų kultūros konteksto svarbą.

Šios novelės istorija pateikiama gana nuosekliai laikantis istorijos chronologiškumo. Erdvė konkrečiai neįvardijama, nes autorius siekė situaciją ir vietovę visuotinti. Dėl vyraujančių analepsių vartosenos pokario Vokietijos laikas išplečiamas suteikiant jam antikinės graikų kultūros laiko dvasios. Trimis kintamais naratyvais autorius atskleidė skirtingus fokusuotus charakterius. Prozininkas, pasitelkęs humorą, ironiją bei intertekstualumo formą – parodiją, įtaigiai perteikė DP stovyklos buitį ir individualią būtį.

A. Landsbergio novelės „Graikijos Vėjas“ naratyvo intertekstai susiję su Tesėjo mitu. Mitologija, jos siūlomi archetipai – atsparos sudėtingai dabarčiai suvokti. Tai, kad A. Landsbergis pasirinko šį mitą, rodo rašytojo gebėjimą kūrybiškai naudotis europietišku mitologijos paveldu. Antikinis mitas novelėje demitologizuojamas, ironizuojamas, parodijuojamas mitinio herojaus savybės: jėga, drąsa, kilnūs tikslai ir žygiai.

Literatūra

- BAL, M., 1985. *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. University of Toronto Press.
- BARTUSEVIČIUS, V., 2012. *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*. Vilnius: Versus aureus.
- BIEDERMANN, H., 2002. *Naujasis simbolių žodynas*. Vilnius: Mintis.
- ELIADE, M., 1996. *Amžinojo sugrįžimo mitas: Archetipai ir kartotė*. Vilnius: Mintis.
- GENETTE, G., 1980. *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Transl. By J. E. Lewin. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- GENETTE, G., 1988. *Narrative Discourse Revisited*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- GENETTE, G., 1997. *Palimpsests: Literature in the Second Degree*. Transl. By Ch. Newman, C. Doubinsky. Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- GENETTE, G., 1997. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Transl. By J. E. Lewin. Cambridge: Cambridge University Press.
- JANAVIČIUS, V., 1962. *Pakeliui į Atėnus*. Australia: Sydney.
- JONYNAS, VYTAUTAS, A., 1992. Algirdas Landsbergis. In: *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*. Red. K. Bradūnas, R. Šilbajoris. Čikaga: Lituaniistikos Institutas.

- LANDSBERGIS, A., 1973. Ekologinė estetika Rytų Europos raštijoje. *Metmenys*, 25, 143–154.
- LANDSBERGIS, A., 1953. Graikijos Vėjas. *Literatūros lankai*, 2, 9–11.
- LANDSBERGIS, A., 1956. *Ilgoji naktis*. London: Nidos Knygų Klubo leidinys.
- LANDSBERGIS, A., 1994. Ir absurdo festivalis, ir ašarų tiltelis. In: *Poezijos kryžkelės: Dialogai apie dvi poezijos šakas Lietuvoje ir išeivijoje*. Sud. R. Pakalniškis. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 227–242.
- LOUÏS, P., 1948. *Les Chansons de Bilitis*. Paris: Ed. Mornay.
- MELNIKOVA, I., 2003. *Intertekstualumas: teorija ir praktika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- MELNIKOVA, I., 2016. *Literatūros (inter)medialumo strofos, arba Žodis ir vaizdas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- PRINCE, G., 1987. *A Dictionary of Narratology*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- RUCHLEVIČIENĖ, I., 2005. Vakarietiškosios kultūros apsupty. *Darbai ir dienos*, 43, 67–117.
- ŠILBAJORIS, R. 1992. Algirdas Landsbergis: prasmė ir struktūra. In: *Netekties ženklai: Lietuvių literatūra namuose ir svetur*. Vilnius: Vaga, 281–305.
- ŠKĖMA, A., 1994. *Literatūros lankų* antrojo numerio proga. In: A. Škėma. *Rinktiniai raštai*, 2. Vilnius: Vaga, 369–374.
- VAITIEKŪNAS, D., 2004. *Pasakojimas B. Radzevičiaus „Priešaušrio vieškeliuose“*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- VELIČKIENĖ, A. T., 2008. *Antikos mitologijos žinytas*. Kaunas: Šviesa.

Laimutė Adomavičienė

Lithuanian Literature and Folklore Institute, Lithuania

Research interests: Lithuanian literature of the 20th century, Lithuanian exile literature, literary criticism, narratology, transtextuality

GRAIKIJOS VĖJAS BY ALGIRDAS LANDSBERGIS: FEATURES OF THE NARRATIVE AND INTERTEXT OF THE MYTH

Summary

The article analyses novella “Graikijos Vėjas” (1956) of the exile prose writer, playwright, literary and theatre critic Algirdas Landsbergis (1924–2004) by applying the narratological analysis and the theory of transtextuality. The article is based on Gérard Genette’s classical narratology and the theory of transtextuality and Irina Melnikova’s theory of intermediality. It is an innovative approach since it has not been applied for the selected text so far. The analysis of novella’s narrative, space and time (order, duration, frequency) and narrative mode has shown that there exists the relation between time and space in the text. Temporal succession of events (one extended day) is described by providing the story of earlier events in a chronological order. The narrative is twofold: on the one hand, it consists of the fixed internal focalisation, on the other hand of zero focalisation.

The analysis of transtextual relation between the *own* and *others’* texts has revealed the significance of the context of the Greek culture. The writer uses the heritage of European mythology creatively: he transforms the classical myth of Theseus by ironizing the plot, reminding the love story of Theseus and making a parody of heroes’ former features (strength, bravery, noble ambitions and actions).

KEY WORDS: Algirdas Landsbergis, Lithuanian exile novella, narrative, intertext, myth.

Įteikta / Submitted 2017 05 31

Priimta / Accepted 2017 08 16